

מכון מניטו

שיעור של מניטו על פרשת ראה

השיעור ניתן בשנת 1994

לעילוי נשמת יקרנו
אילן מנחם בן מנחם ז"ל
בן דוד וחנה הי"ו
אהוב על משפחתו ידידיו ומכריו
קבע עיתים לתורה במסירות
תמך בלומדי תורה בצנעה
פעל לתיקון עולם וחירות האדם
נזדכך ונטהר בייסורים קשים וקבלם בגבורה
נתבקש לישיבה של מעלה
ביום כ"א טבת תשע"ח

תמלול: Textline26

עריכה ותרגום: אברהם כליפא

תודה לראובן ולנה רוזנטול על הסיוע

מניטו: ... פרשת ראה, המתחילה בפרק יא פסוק כו. הכנתי שלושה נושאים ללימוד שלנו, אבל אם יש לכם שאלות, נתחיל מהן. אין לאף אחד מכם שאלות?

קהל: זו לא שאלה, אבל ביקשת שנוכיר לך לבאר לנו את הפסוק "עֵינֵיכֶם רְאוּ" (בראשית מה, יב), בנוגע לרב, כאשר הוא עדיין נמצא.

מניטו: ולמה דיברנו על זה?

קהל: בנוגע לזה שמשה היה עדיין בחיים.

מניטו: יפה, אז תפתחו בחומש בראשית, פרק מה פסוק יב.

יראת ה' ואהבת ה'

קהל: בשיעור שעבר, הרחבת והדגשת את הנושא של "יראת ה'", שהוא דבר מאוד חשוב, אבל התורה מלמדת אותנו שאהבת ה' קודמת ליראת ה'; היא יותר חזקה ויותר חשובה מיראת ה'.

מניטו: יפה מאוד. איפה זה כתוב בתורה?

קהל: "ואהבת את ה' א-לוהיך".

מניטו: מה זה הרעש הזה?

קהל: ???

מניטו: זו לא סיבה לעשות רעש. אתם יודעים מה הפירוש של "שמע ישראל"? תשתוק ישראל אחרת לא תוכל לשמוע... אגב זה פסוק מפורש: "הִסְתַּת וְשָׁמַע יִשְׂרָאֵל" (דברים כז, ט) בערבית 'סקאט'.

מניטו: יפה. אני קודם כל צריך לדייק את דבריך: רש"י מביא את הספרי על הפסוק "וְאָהַבְתָּ אֶת ה' אֱ-לֹהֶיךָ" (דברים ו, ה):

עשה דבריו מאהבה, אינו דומה עושה מאהבה לעושה מיראה. העושה אצל רבו מיראה, כשהוא מטריח עליו, מניחו והולך לו.

כלומר המניע על ידי היראה והמניע על ידי האהבה שונים במהותם. ללימוד הזה התכוונת? למדנו את זה בפעם שעברה, אבל אולי קיצרתי יותר מדי, לכן אני חוזר: המניע של קיום מצוות לא תעשה, הוא היראה – כיון שאני חושש לפגוע בערך כל שהוא, אני לא עושה מה שאוסרים עלי לעשות. יש למילים משמעות פשוטה: 'אני ירא', זו היראה לפגוע באותו הערך, זו 'יראת שמיים'. ואילו המניע המביא לקיום מה שצריך לקיים, זה האהבה. כיון שאני אוהב את מי שמבקש ממני לעשות רצונו, אני עושה רצונו. כיון שאני אוהב מה

שמבוקש ממני, אני עושה. לכן קיימים שני המניעים: היראה, עבור מצוות לא תעשה; והאהבה עבור מצוות עשה. אבל יש סדר, סדר כרונולוגי אם תרצו: קודם כל המניע על ידי היראה, ואחר כך המניע על ידי האהבה. מה שרש"י כותב כאן, מגיע רחוק יותר: אפילו במניע על ידי היראה, צריך לפעול מתוך אהבה. זה יותר עמוק, אבל אתם מבינים מעצמכם. כיון שאני אוהב אותך, אני ירא להזיק לך.

אני מנצל את השאלה כדי לפתוח סוגריים קצרות: לעיתים קרובות אנחנו מתמודדים עם הבדלי הרגישות הדתית בין האסלאם והנצרות מחד, והיהדות מאידך. כל פעם שאני מדבר על זה – ובצורות שונות – זה כאשר אנחנו מתמודדים – ובדור שבו אנו חיים אי אפשר שלא להתמודד עם זה – עם בעיית היריבות בין הזהויות שיצאו ממשפחת אברהם. אנחנו נמצאים בירושלים, במרכז יריבות הזהויות; מצד אחד, האסלאם עם ישמעאל, מצד אחר הנצרות עם עשיו. בסופו של דבר, ואי אפשר שלא לשים לב לזה – זה אגב דבר מאוד חשוב שיש להיחשף אליו, אבל צריך לשכוח אותו מיד, משום שזה כל כך עצום, שזה נותן פחד גבהים: ההיסטוריה של האנושות משחזרת את ההיסטוריה של משפחת אברהם. היריבות של עשיו אומצה על ידי הנצרות, והיריבות של ישמעאל אומצה על ידי האסלאם. והנה האסלאם והנצרות מהווים עולמות ענקיים; המאורעות שגרמו לשתי יריבויות אלו להיקבע – הנצרות מחד והאסלאם מאידך – סבוכים מאוד, והנה זה חוזר באופן פשוט ביותר לתביעה של ישמעאל על ארצו של יצחק, ולתביעה של עשיו על השמיים של יעקב. אני לא יודע אם אתם רואים עד כמה עצמה ההתמודדות שלנו עם המשמעות של ההיסטוריה שלנו.

זה נושא אחר, אבל אני מעלה אותו: מדוע היהודים לא רגישים לכל זה? מדוע הנוצרים רגישים לזה, המוסלמים רגישים לזה, אבל היהודים לא? תראו מה שקורה בממשלה. היום ראיתי בטלוויזיה ויכוח בכנסת בנושא: למי יש יותר זכויות על הר הבית, לפלסטינים או לירדנים? ומה עם היהודים?! אין מה לדבר. אני לא יודע אם אתם תופסים איך הבעיה מוסתת על ידי האסטרטגיה המקיאווילית של שמעון פרס. הבעיה היא בין הארגון לשחרור פלסטין לירדן, ואל תחשבו שזה בין היהודים לערבים... והוותיקן יושב בפינה וממתין להכרעה. אני לא יודע אם אתם רואים את הבעיה.

בנוגע לשאלה התאולוגית שלנו – וכמובן זה יהיה סכמתי, משום שכל היוצאים מן הכלל קיימים, אבל הם שייכים לנטיות האישיות של תיאולוג זה או אחר, באסלאם או בנצרות: האסלאם שם דגש על היראה, והנצרות על האהבה. כאשר יש לערך אחד עליונות על פני ערכים אחרים, זו כפירה. שניהם הכרחיים, אבל כשיש אחד בלי השני... אביא לכם דוגמה אחת: הרגישות היהודית תמיד ראתה טומאה גמורה בצורה שבה הנוצרים – ובייחוד הנוצרים המיסטיים – מדברים על אהבת ה'. זה לא צנוע בכלל. אני לא חושב שאתם קוראים את הספרות הזו, אבל אם תקראו את ההתפרצויות המיסטיות של תרסה מאווילה¹ או של איגנטיוס מלווילה² – ובכוונה ציטטתי לכם את שניהם מפני שהם ממוצא יהודי – זה לא צנוע. זו אהבה נטולת יראה, אז אין גבולות. זה ... בקיצור, אני לא רוצה להשתמש במונחים בצרפתית, הם לא מספיק 'מבושלים'... ואילו בתוך האווירה של הדתיות האסלאמית, זו האימה המוחלטת. קיים תהום בין הבורא לנברא, והכניעה המוחלטת – 'אסלאם' מבחינה אטימולוגית פירושו להיכנע ולהשתטח על הרצפה, 'מוסלים' בערבית פירושו 'הנכנע', אבל נכנע באופן הערבי של המילה... אני לא יודע אם אתם יודעים מה זה הכניעה אצל הערבים...

אתם רואים שיש כאן האחד בלי השני. מחד, שמו דגש על הטרנסצנדנטיות המוחלטת - האסלאם, ומאידך שמו דגש על האימננטיות המוחלטת – הנצרות. שני המניעים לעצמם הינם אותנטיים, אבל צריך לדעת

¹ נזירה מיסטיקאית של הכנסייה הקתולית במאה ה-16 בספרד.

² תיאולוג נוצרי, מייסד מסדר הישועים במאה ה-16 בספרד.

שהאחד ללא השני, זו ה'כפירה המוחלטת. האם זה ברור? אז אנחנו גם מוצאים אצל הנוצרים, בייחוד אצל הפרוטסטנטים, את התפיסה של הטרנסצנדנטיות; ואנחנו גם מוצאים אצל המוסלמים, בייחוד אצל הסופים, התפיסה של האימננטיות; אבל בדרך כלל, זה כפי שצינתי.

אצטט לכם משנה מפרקי אבות: "אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס" – אל תהיה נוגעים בדבר בעבודה שלכם, כלומר תעבדו מאהבה. "ויהי מורא שמים עליכם" – זו היראה. גם כאן, זה כפי הסדר שצינתי בשאלתך. אולי הבאתי לכם בשיעור שעבר את הפירוש של גדולי הפרשנים בימי הביניים: "ויהי מורא שמים עליכם" – בעברית, זה ציווי: שמורא שמיים יהיה עליכם. אבל זה מנוסח באופן כזה שניתן לקרוא אותו כהבטחה: אם אתם תעבדו מאהבה, בלי נגיעה בדבר, מורא שמיים יהיה עליכם. כלומר יראו מכם כמו שיראים מ-ה'.

אני חושב שכן דיברתי על זה, אולי בקצרה: למדנו את התופעה של 'קדוש מעונה'³. יש לזה מקורות בתלמוד: חיות השדה מפחדות מן הצדיקים. אם אדם צדיק באמת, חית השדה מפחדת ממנו, ולא ההיפך. עשינו ניסיון באנתרופולוגיה זואולוגית – זה מדע שקיים ושלמדתי בדרך אגב, כאשר למדתי את האנתרופולוגיה האנושית, 'מוזיאון האדם' זה אומר לכם משהו? הייתי שם במשך שנתיים כדי ללמוד את כל הדברים הללו. ואכן, יש עדויות מופלאות: אם האדם מפחד, הכלב לא מפחד ממנו. אבל אם האדם רגוע ושלו, הכלב מפחד ממנו. אבל זה עוד יותר עמוק, כאשר הבעל חיים חש שעומד לנגדו אדם לא מוסרי; אז הוא משתולל. כל אלו ניסיונות שנעשו, יש על כל זה מונוגרפיות. אלו עבודות המכונות מדעיות, אבל למדתי אותן... אז זה הולך בכיוון הזה. יש הרבה מאוד פסוקים כגון "וּמִוֹרְאָאֵם יִחַתְּאֵם" (בראשית ט, ב); האומות יראו מכם⁴, במידה ואתם תהיו... אנשים טובים, זהו.

זה מה שרציתי להביא, כלומר זה לא סותר, אבל יש סדר: קודם כל יראה, לאחר מכן אהבה. והאהבה מביאה ליראה יותר עליונה, המכונה 'יראת הרוממות'⁵. הרב צבי יהודה לימד אותנו ביחס לתולדות המידות: 'יראה' מביאה ל-'אהבה', שתי אותיות משותפות. יש מין הליכה דיאלקטית של המידות האלו.

הדגשתי את הנקודה הזו בשיעור שעבר כדי לומר שיש הרבה מאוד יהודים שמתביישים – לעומת התיאולוגיה הנוצרית – לדבר על יראת ה'. אין מה להתבייש, יש למילים האלה משמעות פשוטה: יראה, משמע יראה מלעשות רע; וזו יראה אמיתית. יש הרבה מדרגות, כבר אמרתי לכם אותן, אני לא חוזר עליהם. אבל אני רוצה להזכיר דברים שאמרתי בשם מורי, יעקב גורדין ז"ל, שהיה אומר לי: אם מישהו אומר לך שהוא לא ירא מה', אתה תירא ממנו. זה מאוד ברור. הוא היה מביא את התלמוד שאומר: אם אתה רואה עובד כוכבים על המדרכה, תעבור צד, משום שאם הוא לא ירא מהקב"ה, הוא גם לא ירא מלהרוג אותך. זה סכמתי, אבל זה

³ Marthyr

⁴ יתכן שמניטו מתכוון, בין היתר, לפסוק הזה (דברים כח, י): וְיָרְאוּ כָּל עַמֵּי הָאָרֶץ פִּי שָׁם יִהְיֶה נִקְרָא עֲלֶיךָ וְיָרְאוּ מִפְּנֵי. וכן לגבי החיות, לפסוק בבראשית ט ב, וראה פירושי רש"י על בראשית ד, טו, על "וישם ה' לקין אות" ועל המשך הדברים בפרק ט: לקין אות - דבר אחר כל מוצאי ירגני, הבהמות והחיות, אבל בני אדם עדיין לא היו שירא מהם... אמר עד עכשיו היה פחדו על החיות, כמו שכתוב ומוראם וחתכם וגו', ועכשיו בשביל עוון זה לא יראו ממני החיות ויהרגוני. מיד וישם ה' לקין אות - החזיר את מוראו על הכל.

פרק ט פסוק ה: מיד כל חיה - לפי שחטאו דור המבול והופקרו למאכל חיות רעות לשלוט בהם, שנאמר נמשל כבהמות נדמו, לפיכך הוצרך להזהיר עליהם החיות. וכן בזה, פרשת נח, דף רנב.

⁵ La crainte révérencielle

זה. צריך לחשוש מאדם שאין לו יראת שמיים: מאחר והוא לא חס על עצמו, מדוע שהוא יחוס עליכם? אתם מבינים את הלימוד שיש כאן. אבל באמת מדובר על יראה.

הניסיון הפדגוגי שלי מביא אותי לומר את הדברים הבאים: יש לחשוש מאדם שעושה כאילו שהדיבור על יראת ה' אינו מספיק דתי; משום שזו אסטרטגיה של התודעה שמסתירה את היצר הרע, בתת מודע. איני יודע איך להסביר לכם את זה. אבאר זאת בעזרת דוגמה: רבי היה אומר לי: מדברים היום על 'אתאיסטים', כאשר ההגדרה הפילוסופית היא: אתאיסט שאינו מאמין בקב"ה. אבל האם הוא יודע על מה הוא מדבר? ! מה פירוש "הוא לא מאמין ב-ה'", אם הוא לא יודע על מה הוא מדבר? ! אגב בהלכות ממרים, כתב הרמב"ם: אי אפשר לכנות 'אפיקורוס' – שזה קרוב לאתאיסט – רק תלמיד חכם. רק תלמיד חכם יכול להרשות לעצמו להיות אתאיסט; מי שאינו תלמיד חכם הוא פשוט עם הארץ. הבנתם. אין צורך להרבות בכינויים בלתי מבוקרים... פעם שמעתי מאדם שלמד בשיבת אקס-לה-באן⁶, בראשות הרב חייקין זצ"ל: פעם הגיע אליו בחור ישיבה, מאוד מודאג: "אני חושב שאני לא מאמין ב-ה'". אותו בחור היה מאוד עצוב. הרב ענה לו: "אל דאגה, האל שעליו אתה חושב, אני גם לא מאמין בו...". כל זה כדי לבאר לכם מה שהרב שלי אמר: אתאיסט מודרני הוא מי שלא מאמין ברע; מי שלא מאמין שהרע הוא רע. מי שיכול להפוך את הרע לטוב. חווינו את זה עם התעמולה הנאצית, שם זה היה בולט ביותר: עד הנאציזם, מי שהיה עושה את הרע, ידע שהוא היה עושה את הרע. אבל הנאצים הצליחו להוכיח לעולם שהם עושים את הטוב, כאשר הם עושים את הרע. יש על זה דברים מאוד יפים של לוינס. אני לא זוכר באיזה ספר, כי אני קראתי את זה במאמר, לא בספר. הוא הסביר שהדרמה של תקופת הכיבוש הייתה שזו היה הפעם הראשונה בהיסטוריה האנושית שבה לא ידעו היכן הטוב והיכן הרע; הרע עשה עצמו טוב, וגרם שיחשיבו את הטוב לרע. וזה מה שקרה עם הפנייה החדה של ממשלת ישראל כלפי הפלסטינים: במכה אחת, פתאום, הרע הופך להיות הטוב, והטוב הופך להיות הרע. עשו דמוניזציה של החלוצים, ואת הרוצחים, מלאכים. במכה אחת. זו בדיוק אותה בעיה, וזה חמור מאוד. יתירה מזו, האידאולוגים יודעים היטב מה שהם עושים, אבל הם מצליחים לשכנע את עצמם, וזה חמור מאוד.

אביא לכם דוגמה נוספת, שגם קיבלתי מהרב שלי: הרשעות הגדולה ביותר שניתן לעשות כלפי הזולת הוא להתייחס אליו כאל מלאך. משום שאחר כך, "מחכים לו בסיבוב", ועם הבעיה הראשונה, מאשימים אותו שאינו מלאך. אני לא יודע אם אתם מבינים מה שאני רוצה לומר. אבל זו רשעות ערמומית... "מה, אינך מלאך? ! אתם רואים כאן את המריבות בין בני זוג... "המלאך שלי"... זו אכן רשעות בטהרתה. עלינו לדעת שלכל אחד ואחד יש יצר הטוב ויצר הרע. להתנהג כאילו לשני יש יצר הטוב בלבד, זה מרושע מאוד. אתם רואים את תחבולת הרשע. אנחנו מוצאים מעין זה בתוך נצרות, לפחות בנטייה של הפוריטניזם הנוצרי, להתנהג כאילו שאנחנו מלאכים, אבל כיון שאנחנו רק בני אדם, אנחנו אבודים. זה העניין בגדול.

"עֵינֵיכֶם רְאוּ"

עכשיו תפתחו בפרק מה פסוק יב בספר בראשית.

⁶ ישיבה בדרום צרפת.

אני ממתין בסבלנות עד שתפתחו. העבודה המעשית היחידה שאני מבקש מכם לעשות – כמובן שאתם יכולים לטעון שזה בזבוז זמן – זה להתאמן בחיפוש הפניות.

יוסף מתוודע אל אחיו. נקודה זו חשובה מאוד, יש פסוק לעיל (שם מב, ח): "וַיִּכַּר יוֹסֵף אֶת אָחָיו וְהֵם לֹא הִפְרָהוּ". מי זה יוסף? הצדיק הנסתר, שמכיר את אחיו אך אחיו לא מכירים אותו. עד שהוא מעמיד אותם בניסיון שמאפשר לו להתגלות אליהם.

זה דבר מאוד חשוב בהיסטוריה היהודית: יש יהודים שלא מכירים את הצדיקים הנסתרים ואילו הצדיקים הנסתרים מכירים אותם בתור יהודים. לתת לכם דוגמה או שניחשתם? ניחשתם... היהודים מחולקים לשניים, הדתיים והלא דתיים. והנה הפלא: הלא דתיים מכירים בזה שהדתיים הם יהודים. אבל הדתיים לא מכירים בזה שהלא דתיים הם יהודים. שמתם לב לזה? זה יוסף ואחיו: הוא הכיר אותם, אבל הם לא הכירוהו. שמא תאמרו: הם חייבים להכיר בהם, שהרי הם ניכרים. אבל יוסף, לא היה חייב להכיר בזה שאחיו היו אחיו. והוא בכל זאת הכיר בהם, אבל הם לא הכירוהו. זה ברור?

כאשר יוסף מתגלה אל אחיו אומר הפסוק:

וְהִנֵּה עֵינֵיכֶם רְאוּת וְעֵינַי אָחִי בְנִימִין פִּי הַמְדַבֵּר אֲלֵיכֶם.

אתם זוכרים את השאלה ששאלתי: צריך היה להיות כתוב "אזניכם שומעות כי פי המדבר אליכם". מה הפירוש של "עֵינֵיכֶם רְאוּת" שפי מדבר אליכם? אתם מבינים את קושי, לכאורה. בעברית זה לא קשה. נקרא את פירוש רש"י ולאחר מכן אתן לכם את המבנה של החידוש של רש"י:

והנה עיניכם רואות - בכבודי, ושאני אחיכם, שהרי אני מהול ככם.

איך כאשר הרואים את כבודו של יוסף הם רואים שהוא מהול? תכף...

ועוד כי פי המדבר אליכם בלשון הקודש.

ועיני אחי בנימין - השוה את כולם יחד

לבנימין

לומר שכשם שאין לי שנאה על בנימין אחי, שהרי לא היה במכירתו, כך אין בלבי שנאה עליכם.

רש"י אמר בעיקר שלושה דברים: אתם רואים שאני מהול, שאני מדבר בעברית, ושאין לי שנאה כלפיכם. איך רש"י הוציא את זה מן הפסוק?

הנה המבנה של ההסבר של רש"י, וכך תבינו יותר מהר כל אחת משלוש הנקודות. לומדים מבנה זה בעיקר ביחס לחידושו של המהר"ל מפראג, בנוגע לכל התורה כולה. המהר"ל מלמד שכל הציוויים של התורה מתחלקים לשלושה ממדים: מצוות בין אדם למקום, מצוות בין אדם לחברו ומצוות בין אדם לעצמו. אתם כבר מורגלים לחלוקה הזו. ואנחנו מוצאים את שלושת הממדים הללו בלימודו של רש"י.

יש פסוק בקהלת (ח, א): חִקְמַת אָדָם תָּאִיר פְּנָיו. קיים הסוד של הפנים האנושיים. הפנים האנושיים שייכות, מתייחסות, למדרגה של יש נבדלת לגמרי משאר הגוף האנושי. בעצם, זה לא רק הפנים, אלא זה הפנים ועוד איבר נוסף. אם אתם מסתכלים על הצורה, המורפולוגיה, של הגוף האנושי, הגוף כולו מבוסס על מורפולוגיה מסוימת, אך הפנים מבוססות על דבר שמעבר לזה. זה דרך הפנים שההנפשה של הפנים גורמת לנו לחשוב

שיש נשמה. האם זה ברור? על מנת להאיר נקודה זו, אתן לכם דוגמה בנוגע למשה: כאשר משה ירד מן ההר שעליו קיבל את לוחות הברית, פניו קרנו כל כך עד שאי אפשר היה לסבול זאת, והוא היה צריך לשים מסווה על פניו.

זה אגב היסוד של 'הסודר' שתלמידי החכמים מניחים על ראשם. כבר לא נוהגים כך היום, אבל מי מכם שראה תמונות של תלמידי חכמים – בעיקר ספרדים – ודאי ראה שמעל הכיפה, יש להם סודר שמכסה את פניהם. אצל האשכנזים, זו הטלית שיש על ראשי תלמידי החכמים. אני לא יודע אם אתם זוכרים תמונות אלו. אם יהיה לנו זמן, אסביר לכם מדוע.

מכל מקום, הנשמה של אדם הראשון הנפיעה את פניו. משה, שהיה בעל זהות אנושית עם כוח הרבה יותר גדול, גופו כולו היה מונע על ידי נשמתו, ופניו עוד יותר. הבנתם את היחס? למעשה יש על הפנים גילוי שכינה, וזה מה שהם ראו: "כי פי המדבר עליכם" – שאני מהול. כלומר יש בפנים קדושה שנובעת מן המילה, שהוא האיבר השני בגוף האדם, שאינו שייך למכלול המורפולוגי. יש בפנים השתקפות של דבר הרבה יותר עתיק, מכובד, מאשר בשאר הגוף.

הבנת התורה

זה מתחבר לכך שרק הנימולים מבינים את התורה; שזה לכאורה גם דבר מסתורי. אבל ניסיון החיים מורה שזה כך. וזה בעיקר מלמד אותנו מה הפירוש של "להבין את התורה". יש לי הרבה מאוד חברים גויים, מאורות בכל המדעים האנושיים; ממש אנשים גדולים. במתמטיקה, בפיזיקה, בביוכימיה, במשפטים, אפילו בפילוסופיה; מה שתמצו; הם באמת מוחות גדולים. ברגע שמדובר בדת, בתורה, מתגלה הזיה מוחלטת. אני מתאר זאת באופן סכמתי, אבל זה בדיוק זה. כאשר אני משוחח עם אנשי כנסיה, אני שם לב שהם לא מסוגלים להבין פסוק אחד; למרות שהם אוהבים את התנ"ך, והם אוהבים אותו באופן דתי, אבל הם לא מבינים בו שום דבר, שום כלום. מניין זה בא? זה בא מכך שהתורה יכולה להיות מובנת רק למי שמהול; זו עובדה מציאותית. לכן צריך להבין מה הפירוש של "להבין את התורה".

קהל: ומה עם הנשים?

מניטו: צפיתי שתשאלו שאלה זו, חכו רגע שאסיים דבריי. אני אפילו מוסיף: מדוע הנשים לא מצוות על לימוד תורה? תקבלו תשובה לשתי השאלות כאחד.⁷
אני אפילו מכיר יהודים, מהולים כדת וכדין, שאינם מבינים כלום לדף גמרא.

קהל: אז צריך למול אותם שנית!

מניטו: לא, אבל צריך להסיר מהם ערלת הלב.

---

⁷ מתוך שטף הדיבור, מניטו לא ענה לשאלה זו בשיעור הזה. בשיעור אחר (יורא 1984), מניטו הביא את הגמרא במס' עבודה זרה כז, א: "אשה כמאן דמהילא דמי".

אבל הם לפחות מבינים מה זה אומר שהם לא מבינים. אני לא יודע אם זה ברור. הכרתי תלמיד חכם גדול מאוד, שהיה תלמיד חכם של הפשט של התורה – הוא היה משפטן אגב – אבל הוא בעצמו הודה בפני, שללמוד שלושה דפי גמרא זה גורם לו לסחרחורת; הוא לא היה מסוגל. להבין את התורה, זה לא להבין את משמעות המילים. כל מרצה באוניברסיטה מסוגל לתרגם פסוק, אפילו ביוונית או בלטינית. 'לימוד התורה', זה לא לתרגם פסוק – כי זה דקדוק; להבין את התורה זה להבין את המשמעות. אני לא יודע אם זה מספיק ברור. אני לא צריך להדגים לכם זאת: כשמתחילים לקרוא עברית, הדבר הוודאי הראשון הוא שאנחנו מבינים שאנחנו לא מבינים שום דבר. אפשר לתרגם, אבל מתרגמים דברים שאנחנו לא מבינים. לדוגמה, השאלה ששאלתי: מדוע הפסוק אומר "עיניכם הרואות כי פי המדבר אליכם". על מנת להבין, צריך לקבל את המסורת של הקריאה. רק עם הפסוקים, מילון והשכל, אי אפשר להבין שום דבר. האנשים הישרים יודו שמה שהם מבינים זה שהם לא מבינים כלום.

מסורת קריאת התורה

אני חוזר על הדוגמה הראשונה שאני רגיל להביא, משום שזו הדוגמה הראשונה בקריאה של התורה, וזו השאלה הראשונה של רש"י: "בְּרֵאשִׁית בְּרָא אֱלֹהִים", רש"י אומר: למילה "בראשית" אין משמעות, "אין המקרא הזה אומר אלא דרשני", והוא נותן לה משמעות על פי המדרש: "בראשית" – בשביל התורה, בשביל ישראל. הוא גורם לנו לקרוא אחרת לגמרי. בפעם הראשונה שיש לנו ספר שמתחיל מהתחלה, רש"י אומר שזה לא תקין! אם תקראו את רש"י, יש כאן פעלול ספרותי עצום, ואף אחד לא שם לב לדבר הזה: בפעם הראשונה שספר מתחיל מהתחלה, רש"י אומר: אין לזה משמעות, זה לא תקין... ההיגיון פשוט מאוד: זה לא יכול להיות לפני או אחרי הראשית, כי 'ראשית' ו-'לברוא' זה זהה. אגב, שלוש האותיות הראשונות של המילה בראשית, הן 'ברא'! הראשית של הראשית זה הבריאה. כלומר, העולם לא יכול להיברא לא לפני הראשית ולא אחריה. 'העולם נברא בראשית', זה אותו דבר. אז מה הפירוש של "בראשית"? תחשבו היטב על זה, אפשר לשוב את זה בכל הכיוונים, אין תשובה. לכן צריך להזדקק למסורת, כדי להבין מה פירוש המילה "בראשית". בעלי הדקדוק שואלים: בראשית מה? הרי בעברית, "בראשית" זו סמיכות. בראשית מה, בראשית מה? את השמים ואת הארץ? אם תאמר בראשית הזמן, הזמן הוא ממד פנימי של ההווה, הפיזיקאים יודעים זאת. אתם מבינים את הדברים האלו. לכן אתם רואים שהפסוק הזה בלתי מובן, ורש"י אומר לנו זאת, תוך כדי שהוא גורם לנו להבין שכל הפסוקים כולם בלתי מובנים באותה מידה. תראו מה רש"י כותב:

אין המקרא הזה אומר אלא דרשני

הוא לא אומר "הפסוק הזה", אלא "המקרא הזה", כל המקרא כולו. כלומר כל הטקסט הזה אינו אומר אלא: תמצא לי משמעות. אף פעם לא שמתם לב לזה? ואחר כך הוא מצטט מדרש:

כמו שדרשוהו רבותינו ז"ל: בשביל התורה שנקראת "ראשית דְּרָפּוּ" (משלי

ח, כב) ובשביל ישראל שנקראו "ראשית תְּבוּאָתָה" (ירמיה ב, ג).

כלומר, מדובר במגמה של העולם. יש לעולם ראשית משום שיש לו מגמה, מטרה, ואין פירושו "בתחילה" כלל וכלל, כפי שרגילים להבין. כי המשמעות של המילה 'בתחילה' לא נמצאת בפסוק.

זה ברור. לכן יש לקרוא את רש"י באופן הזה: אין כל המקרא הזה אומר, אלא דרשני על פי רבותינו. מדוע? משום שרק התורה וישראל הם 'ראשית', כלומר אין תורה אלא תורת ישראל, ואין ישראל אלא ישראל של התורה. אתם רואים שזה הולך לכיוון אחר לגמרי. כשמתחילים 'לקרוא', מבינים שכשמתרגמים, לא מבינים כלום; אבל צריך שמישהו יסביר. אני יכול להרצות במשך שש שעות על החצי הראשון של האות הראשונה של המילה הראשונה. זה ברור.

אני חוזר לנושא שלנו: צריך להיות מהול על מנת להבין את התורה, והסוד הוא שניתן לראות על פניו של אדם אם הוא מהול או לא.

מניסיון – ואני מתכוון לדבר הרבה יותר רחב מזה – יש לי חוש מסוים: כאשר אני מלמד, אני תמיד חש אם יש בקהל לא יהודיים.

קהל: על פי המראה החיצוני?

מניסיון: לא... אתם יודעים שיש יהודים שנראים כמו גויים, ויש גויים שנראים כמו יהודים; אל תחשבו שזה עניין של מראה חיצוני. עם הזמן שמת לי לב שזה כך. פעם הרצאתי בעיר מרסיי, במרכז וייצמן, שהוא מרכז מסוג ציוני. היה שם קהל גדול, מורכב מהרבה מאוד פיייה-נואר⁸. הפיייה-נואר, מזהים אותם על ידי המבטא שלהם... בסוף ההרצאה, אישה אחת – בעלת מבטא חזק מאוד – שאלה אותי שאלה שנראתה לי מוזרה. אמרתי לה: אני ממש מתנצל, אבל לפני שאני עונה לך, יש לי שאלה: האם את באמת יהודייה? וכל הקהל פרץ בצחוק – היא הייתה יהודייה בתהליך התנצרות. כולם הכירו אותה, אני לא. כלומר, לפי צורת הדיבור, מרגישים אם זה בא מלשון הקודש או לא. יש חוש כזה.

אספר לכם סיפור אחר שעולה בזיכרוני: הייתי בפריז, בתנועת נוער בשם "דרכנו", תחת ניהול הנשיא לשעבר של הקונסיסטואר של פריז, בני כהן. הוזמנתי לשם לתת הרצאה, הגעתי בגישה מאוד חיובית, משום שבני כהן בזמנו – ואני חושב שהוא לא השתנה – היה מאוד ציוני פריזאי, אבל ציוני בסוף ההרצאה – והקהל הבין היטב שאני הייתי ציוני מעודד עליה – נעמד אדם בסוף האולם, ואמר: "כבוד הרב, כל זה מאוד יפה, אבל אני רוצה אחריות על זה שאני יכול להיות יהודי נאמן בארץ ישראל, כי זה לא מובן מאליו!" אני מסתכל עליו, בתמיהה – והוא היה אחד עם זקן, ציציות בחוץ, לבוש כיהודי דתי. אני מסתכל עליו ואומר: אתה יודע, אם מבקשים אחריות על מנת לחזור אל אימא, זה אולי בגלל שזו לא האימא שלך⁹. וכל הקהל פרץ בצחוק: זה היה גוי בתהליך גיור. מאז, זה הסתדר אצלו... כל זה כדי לומר לכם שתופעה זו קיימת.

---

⁸ כינוי למתיישבים צרפתים באלג'יריה וביניהם גם התושבים היהודים, שהיגרו לצרפת לאחר מלחמת העצמאות של אלג'יריה.

⁹ ר' ירושלמי מועד קטן, פ"ג ה"א: אתא לגבי ר' חנינה א"ל מהו לצאת לצור לעשות דבר מצוה לחלוץ או לייבם... א"ל אחיו של אותו האיש הניח חיק אמו וחיבק חיק נכרי וברוך שנגפו ואת מבקש לעשות כיוצא בו.

ור' גם של"ה, שער האותיות, אות קדושה וז"ל: על כל איש ישראל לחבב את ארץ ישראל ולבוא אליה מאפסי ארץ בתשוקה גדולה כבן אל חיק אימו.

והנה הגמרא קובעת שיש שלוש עבירות שיהרג ואל יעבור: עבודה זרה, שפיכות דמים וגילוי עריות. תראו מה אומר יוסף לאחיו על מנת שהם יכירו אותו: עבודה זרה – אני דובר עברית. שפיכות דמים – אין לי שנהא כלפיכם כפי שאין לי כלפי בנימין. גילוי עריות – אני מהול. אתם רואים את שלושת הממדים. זה ברור?

זה הפשט של רש"י: מה שמתרחש כאן הרבה מעבר לסיפור ההרפתקה של 'האח האבוד'. יש הרבה מאוד אגדות, קוראם לזה באוונגליון 'הבן האבוד'¹⁰ שנמצא; זה הרבה מעבר לכל זה. אחי יוסף הכריחו אותו להוכיח את עצמו בתור צדיק, כיון שהוא בעצמו האשים את אחיו בכך שעברו על שלושת הדברים הללו. אתם זוכרים בתחילת פרשת וישב: "וַיָּבֹא יוֹסֵף אֶת דְּבָרָתָם רָעָה אֶל אֲבִיהֶם" (בראשית לז, ב). המדרש מבאר: הוא היה מספר ליעקב שלושה דברים רעים על אחיו: הם אוכלים אבר מן החי. האחים היו מבוגרים ויוסף היה נער; והוא היה רואה אותם מרחוק נושאים ונותנים בשווקים עם תושבי הארץ, ואתם יודעים איך זה מתנהל בשוק: מזמינים אחד את השני לאכסנייה, ואוכלים ביחד; ויוסף חשב שהם היו אוכלים לא כשר; והוא נענש על זה. הוא גם האשים אותם בגילוי עריות, כי הם היו מתבדחים עם הסוחרות והלקוחות, והוא האשים אותם בבוז כלפי בני השפחות. לכן הוא התנסה בשלושה ניסיונות אלו, והצליח להישאר צדיק: הוא התנסה על ידי אשת פוטיפר, התנסה על ידי הפיתוי להתבולל בציוויליזציה המצרית וכו'. ועכשיו הוא מצדיק את עצמו: אני צדיק בשלוש מדרגות אלו. אתם מבינים את מה שהפסוק רוצה לומר כשהוא אומר את מה שהוא אומר. על הנושא הזה, הבאתי לכם את החידוש של הרב אשלג, שקיבלתי ממנו באופן ישיר; זו הייתה אחת מהפעמים הבודדות בחיי שלמדתי בבני ברק, זה היה כדי ללכת לבית הרב אשלג וללמוד אצלו לילה אחד. במהלך הלימוד, בשעה שלוש בלילה [...]¹¹. "עיניכם הרואות כי פי המדבר אליכם". זה מה שלמדנו בשבוע שעבר.

פרשת ראה

עם כל זה, אנחנו מגיעים למילה הראשונה של הפרשה: "רָאָה".

אנצל הזדמנות זו על מנת לקשר בין מה שאנחנו נלמד מן הפסוק, לבעיה כללית יותר.

יש בפסוק הזה תוכן חשוב בפני עצמו, והוא: יש לאדם בחירה חופשית. להיות נתון לחיים, פירושו להיות נתון לחוויה של בחירה. הכל קורה כאילו שנבראנו בעולם הזה על מנת להבחין במה שאנו מכנים 'הבחירה החופשית'. כלומר החירות לבחור בין טוב לרע.

אקשר זאת לבעיה רחבה יותר. אפשר לשאול: מדוע הקב"ה ברא אותנו בתוך עולם בלתי מושלם? זו שאלה תיאולוגית לא פשוטה. קיים פער בין מה שנראה שהתורה אומרת על העולם לפי השיפוט של הקב"ה, שהכל 'טוב'; לבין המציאות כפי שאנו חווים אותה. אנחנו, הנבראים, חווים עולם שבו יש טוב ורע. והנה נראה – ואני מדגיש 'נראה' – שהתורה מדברת על עולם שכולו טוב. יש כאן פער שהרבה מאוד אנשים בעלי תודעה דתית, לא מעיזים לשאול את עצמם מטעמי צניעות; שמכל מקום מעסיק הרבה מאוד תודעות אנוש, הגם שהם אדוקים ורתיים. החשש מחילול הקודש, להגיד "העולם כפי שאנו חווים אותו, אינו כפי שהתורה מדברת עליו". מיד כשעוברים את הפרק הראשון, עם הפסוק שחוזר באופן סיסטמתי: "וַיֵּרָא אֶל-לְהִים פִּי טוֹב";

¹⁰ Le fils prodigue. לוקאס טו: סיפור עם הרבה מוטיבים שאומצו ועברו שינוי על פי רוח הנצרות מסיפור יוסף ואחיו.

¹¹ ההקלטה נקטעה.

ופתאום, נופלים לתוך החטא. שמתם לב לזה? עד כדי כך שזה נראה כמצדיק או לכל הפחות מסביר ומקרב אל השכל הטבעי של האדם את התיאולוגיה הנוצרית של 'החטא הקדמון' – תוסיפו ניואנסים לכל מה שאמרתי כאן, אני מקצר על מנת להרוויח זמן. התיאולוגיה הנוצרית לא מצאה הסבר אחר אלא שהעולם היה מושלם, והתרחש אסון – החטא הקדמון – שגרם לכך שהעולם הפך להיות מה שהוא. והנה, ההסבר באמצעות החטא הקדמון על פי התיאולוגיה הנוצרית לא מסביר שום דבר, שהרי מניין עצם האפשרות הזו בתוך המבנה של העולם? כל זה רק דוחה את הבעיה. בייחוד, אחד האופנים לנסח את התזה של החטא הקדמון, הוא לומר שאדם הראשון התפתה על ידי מלאך שהודת. מניין האפשרות שמלאך יודח? 'לוסיפר', שמעתם על הדברים הללו? 'לוסיפר' שהיה מלאך מן המניין, 'נושא האור', הודת, ופיתה את אדם הראשון והאישה הראשונה. מה שמרשים, זה כמות האנשים בעלי רצון טוב שמאמינים במיתוסים הללו. זה בלתי נתפס, כמות המוחות האנושיים שחיו מתוך אמונה במיתוסים הללו, מבלי לשים לב שזה לא סביר בעליל. כדי להסביר את הופעת הרע, מסבירים את הופעת הרע על ידי הופעת הרע. זה לא הסבר! מה גרם לכך שאדם הראשון התפתה? מלאך שהודת. אבל מה גרם לכך שמלאך הודח?! הבנתם את הבעיה; זה רק לדחות את הקושי. לאמיתו של דבר, כל זה משום שקוראים את התנ"ך מתוך תרגום, ולא שמים לב מה כוונת התנ"ך כאשר הוא אומר על דבר שהוא 'טוב'. לצערי, אני לא בטוח שיהיה לנו מספיק זמן, אבל אתן לכם בסוף השיעור את המקורות, ואתם תראו ששאלה זו כבר נידונה בפרשה שלנו. מה הפירוש 'טוב' בעיני ה' ? אביא לכם אחת התשובות החשובות: המהר"ל מסביר שמה שראוי להיות קיים, מכונה 'טוב'. אכן, קיימת דיאלקטיקה בתוך המדרש, שאפילו מה שאנו מכירים בתור רע, כלול ב-'טוב' שראוי להיות קיים. מסבירים זאת על הפסוק: "וַיֵּרָא אֶל-לְהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה טוֹב מְאֹד". המדרש מבאר: 'טוב' - זה הטוב, 'מאוד' - זה המוות, הצד האחר. אני חושב שגם בחכמה של הגויים, יש משפט דומה: 'היותר טוב הוא האויב של הטוב'. 'הטוב והמטיב': מטיב, זה כואב. אם אני מסתפק ב-'טוב', זה טוב. אבל אם אני רוצה יותר מטוב, 'מטיב', מה שמשפר, זה מה שמביא את הייסורים. אבל זה ממד אחר של העניין.

הפסוקים אומרים שכל מה שקיים מלבד האור, אינו אלא קירוב של מה שהקב"ה רצה. אני מסביר לכם זאת בקצרה: רק לגבי האור נאמר "יְהִי אֹר וַיְהִי אֹר" (בראשית א, ג). עבור כל שאר תכנית הבורא, כתוב "וַיְהִי כֵן". תקראו היטב את הפסוקים. "כֵּן", שרגילים לתרגם "וכך היה", אין משמעותו 'אותו הדבר'; אלא משמעותו 'כמו'. 'כֵּן', זה קירוב של הדבר, בערך. יש מילה לטינית מאוד מדויקת בהקשר הזה: 'קואזי'; זה 'כֵּן' בעברית. 'כֵּן', פירושו גם oui, זה מתחבר ל-'נכון', כלומר: אני מסכים משום שזה מספיק קרוב, אבל זה עדיין לא אותו דבר. זה מה שאמר פרשן גדול בשם רבי אברהם בר חייא, הנשיא מברצלונה, מחבר ספר הגיון הנפש, שחי במאה ה-9 בדרום צרפת וצפון ספרד. אביא לכם את המבנה של הפרשנות שלו לפרק הראשון של התורה, ואתם תמצאו אותו בפסוקים כאשר תקראו אותם מחדש: יש ארבע קטגוריות של קיום: אלו שעליהם אמרה התורה "יְהִי" - הם נצחיים בעולם הזה. למשל "יְהִי אֹר", האור מתמיד בעולם הזה. ואם כתוב "וַיְהִי" עם השם של הנברא, זה גם מתמיד בעולם הבא; "יְהִי אֹר – וַיְהִי אֹר": האור מתמיד בעולם הזה ומתמיד בעולם הבא. לאחר מכן, המאורות, עליהם כתוב "יְהִי": "יְהִי רֵקִיעַ". הרקיע מתמיד בעולם הזה, אבל נעלם בעולם הבא, ויש פסוקים על זה, ומשום שכתוב "וַיְהִי כֵן". הקטגוריה השלישית, היצורים הארציים, עליהם לא נאמר "יְהִי", למשל: "נַעֲשֶׂה אָדָם", "תִּדְבַּר אֱלֹהִים", "תִּדְבַּר אֱלֹהִים". לא נאמר עליהם "יְהִי", ולכן הם לא מתמידים בעולם הזה – היצורים הביולוגיים הארציים בני תמותה בעולם הזה, ובני תמותה בעולם הבא, כיון שכתוב עליהם "וַיְהִי כֵן". אבל על האדם נאמר "וַיְהִי אֱדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה", ולכן הוא נצחי בעולם הבא. זה פירושו של בעל הגיון הנפש. מתוך הפירוש הזה, אני לוקח את העיקרון של "יְהִי כֵן", כלומר "וַיְהִי רֵקִיעַ". זו התשובה לשאלתך, "יְהִי אֹר וַיְהִי אֹר", כלומר זה באמת אור שהיה; כל השאר זה רק קירוב של מה שנקבע בתכנית. יש רק פילוסופיה אחת שבה מצאתי דבר דומה: משל המערה של אפלטון. כלומר

מלבד האור, הכל קיים רק בתור הצל של מה שהוא היה יכול להיות. זה לא בדיוק מה שאומר רבי אברהם בר חייא, אבל זה הולך באותו כיוון.

אני חוזר אלינו: המשמעות היא שישנו מיזם של העולם, זהו העולם באמת. העולם באמת מצד המיזם, הוא מושלם; וישנה המציאות של העולם, העולם ברמת המציאות, שהוא בחוסר שלמות מוחלט. המיזם של העולם הוא 'טוב' בלבד, והמציאות של העולם היא 'טוב' ו-'רע'. זה מה שצריך להבין: הפער שבין העולם של האמת - המכונה 'מחשבת הבורא', לבין העולם של המציאות. הקביעה של המונותאיזם היא שמי שרצה בעולם של האמת, ברא את העולם של המציאות. מכאן האופטימיות של מסורת התנ"ך. לעומת זה, במחשבה היוונית, נופלים לתוך פסימיות, משום שיש 'גירושין' בלתי הפיכים, בין האמת למציאות. האמת והמציאות לעולם לא יהיו חופפים, מכאן הפן הטרגי של המחשבה היוונית. אני לא יודע אם אתם מבינים את ההבדל הגדול.

על יסוד זה אני חוזר לעניין: עולם המציאות, הוא עולם דואלי. המילה "בראשית" מתחילה באות ב"ת. עולם של שני הניגודים, הטוב והרע, שבו אנו נמצאים במעין פרודור, לקראת הבדיקה: "מה אתה מעדיף? העולם של הטוב או העולם של הרע?". הכל קורה כאילו אנחנו נמצאים בעולם שהוא קדם-עולם, פרהיסטוריה של העולם האמיתי, שמהווה מעין מבחן בנוגע לשאלה הבאה: האם אתה זכאי להיות נברא? רק כאשר אנחנו קונים את הזכות הזו, אנחנו נבראים באמת, לעולם הבא. התורה מודיעה מלכתחילה שהעולם הזה זמני; זה העולם של המציאות שקודם לעולם של האמת. ויש לעולם של המציאות מגמה הכרחית: זה העולם של הבחינה של הבחירה החופשית. וזו הבעיה שמופיעה בפסוק הראשון:

רָאָה, אָנֹכִי

לא כתוב 'אני', אלא 'אנכי', כלומר 'זהו אני ש-':

נָתַן לְפָנֶיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה וּקְלָלָה.

אתם רואים שזו אותה בעיה: להיות נתון לקיום זה להיות נתון לדילמה: עצם הקיום איננו ניטראלי, הוא טוב או רע. אם הוא בצד של הטוב, זו ברכה; אם הוא בצד של הרע, זו קללה. זה ברור? ובגלל שאנחנו לא שמים לב לרצינות שבה התורה מעבירה ישירות את המסרים שלה, שאנחנו עמוסים בבעיות שווא, כגון מה שציניתי מקודם: האם התנ"ך לא יודע שאין שום קשר בין העולם של המציאות שבו אנחנו חיים לעולם האידיאלי, של הטוב המוחלט? אתם מבינים שאנחנו לגמרי מחוץ לתיאולוגיה הנוצרית; לא מדובר בעולם מושלם שהפך באופן מאגי לעולם בלתי מושלם, אלא זה עולם שהוא מושלם לפי המיזם, אבל מתממש בצמצום, במיעוט של הויה, ברמת המציאות, שמהווה מבוא לעולם הבא; העולם שהולך ובא. אני רוצה לומר שהתורה לא צריכה ללמד אותנו שהעולם הזה מביא לעולם הבא; אם אנחנו לא תופסים את זה בכוחות עצמנו, זה סימן שזה לא נוגע אלינו. איש האמונה תופס את העולם הזה בתור העולם הזה של העולם הבא. אם זה לא כך, לומר שהקב"ה ברא את העולם הזה, זה חילול הקודש. מה שהקב"ה ברא זה העולם הבא, והוא צמצם אותו – בכוונה, זה לא איזה לוספר שעשה את זה, אלא הבורא – לתוך הממדים של העולם הזה, ואמר לו: תצטרף למיזם.

זה מה שכתוב בפסוקים הראשונים: "בְּרָאשִׁית בָּרָא אֱ-לֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ. וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ." יש כאן ניגוד: "בְּרָאשִׁית בָּרָא אֱ-לֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ", לברוא זו התכנית של הבורא; השמים והארץ של הפסוק הראשון מושלמים. "וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ" – הארץ הפכה להיות תוהו ובוהו. לא כתוב "ותהי

הארץ תוהו ובוהו" אלא "הייתה". כלומר היא הפכה להיות תוהו ובוהו. אני צריך יותר מדי זמן כדי להסביר לכם את המנגנון של התוהו הזה. האר"י ז"ל הוא זה שביאר מה שהתרחש בין הפסוק הראשון לשני – "שבירת הכלים". כלומר, העולם של האור, העולם המושלם, העולם של העולם הבא, קדם לעולם הזה. הוא קיים בתכנית של הבורא, והתכנית הזו צומצמה לתוך הממדים של המציאות. תפקידו של האדם להביא את המציאות למדרגת האמת, באמצעות הבחירה החופשית: אם אני מעדיף הטוב על פני הרע, אני אומר בזאת שיש לי הזכות להיות נברא, ואני מגיע לעולם שכולו טוב. זה מאוד סכמתי ומתומצת; וזה עיקר תורת היהדות. בורא העולם הזה הוא זה שרצה בעולם הבא. כלומר הוא באמת רצה בעולם הבא, ואנחנו קובעים שמי שרצה בעולם הבא ברא – במובן של 'עשה' – את העולם הזה כפרוזודור לעולם הבא.

קהל: איך זה מתחבר לרעיון המשיחי?

מניטו: הרעיון המשיחי אומר שהעולם הזה כבר מספיק מוכן על מנת להיות הפרוזודור לעולם הבא. כלומר העולם הזה, אבל 'טוב'. כך היה אומר רבי נחמן מברסלב לתלמידיו: אנחנו מדברים על העולם הבא ועל העולם הזה; העולם הבא אני מבין, אבל העולם הזה, איפה זה? ! כאן זה הגהינם! לא כאן בירושלים, אלא איפה שהוא היה....

אם אנחנו מוכנים להסתכל על העולם הזה בעיניים של המציאות, זה מה שאומר המדרש על 'מאד': ראשי תיבות מרה אפר ודם. מספיק לקרוא את 'לה-מונד'¹² כדי לדעת מה זה העולם... עולם מלא בוץ. מספיק להסתכל על מה שקורה ברואנדה¹³; וזה רק אחד המאורעות של ההיסטוריה הארוכה של האנושות. אנחנו חוינו את השואה, עם זה, הגויים מכירים את השואה שלהם. איך אפשר לומר "העולם הזה" על עולם שבו יכולים להתרחש דברים כאלו? לפי רבי נחמן, זה אפילו לא 'העולם הזה', אלא זה הגהינם. לגבי האחריות על זה ואיך הגענו לכל זה, זו בעיה אחרת. אבל, עובדה: המציאות היא כזו שלא ניתן לשייך לקב"ה עולם שכזה; זה גידוף.

זו הסיבה שאנחנו אומרים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" בלחש. זה חידוש אחר, אבל אתם מכירים אותו: אי אפשר לפאר את הקב"ה על בריאת העולם הזה בקול גדול, לכן אומרים את המשפט הזה בלחש; חוץ מביום כיפור, שבו אנחנו כמו מלאכים, לכן אומרים אותו בקול. אני לא יודע אם שמתם לב לזה: בכל ימות השנה, השטן מאשים אותנו בצביעות אם אנחנו מפארים את הקב"ה על זה שהוא ברא את העולם הזה. אבל יש יום אחד בשנה שבו הוא לא יכול נגדנו, זה יום כיפור. ביום זה, אנחנו כמלאכים, ואנחנו יכולים להודות לקב"ה על זה שברא את העולם שלנו. אבל אנחנו סגורים בתוך עולם 'מלאכי'. 'השטן' בגימטרייה 364: כלומר יד השטן על העליונה במשך 364 ימות השנה, מלבד יום אחד, יום כיפור, כי יש 365 ימים בשנה. אני סוגר את הסוגריים.

העולם עצמו יכול להיות או ברכה או קללה. אם היה לי זמן, הייתי מנתח סמנטית את המילים ברכה וקללה, אבל אומר לכם את עיקרי הדברים: המושג של ברכה בעברית, אינו קיים בשפה כמו הצרפתית. בצרפתית, צריך היה להשתמש במונח *bénéfaction* כיון שמדובר בטוב שנעשה למישהו, בטוב שמישהו עשה, ולא במונח *bénédiction* שפירושו לומר טוב על מישהו. כאשר אני אומר על מישהו שהוא *béni* 'מבורך',

¹² עיתון צרפתי.

¹³ שם נעשה רצח עם באותה השנה.

פירושו בצרפתית שייחלנו שהוא יהיה מבורך. אבל מה הפירוש של מבורך? הבנתם את השאלה? מה אנו מאחלים כאשר רוצים שאדם יהיה מבורך? בעברית, פירושו: אדם שהוא יותר ממה שהוא. דחיסות גבוהה של יש שמתעלה מעל האדם עצמו, כאשר הסימן שלה הוא ההולדה.

יש כלל חשוב, לפיו אם אנחנו רוצים להבין את המשמעות התנ"כית של מילה תנ"כית, צריך להבין אותה מתוך ההקשר הראשון שבו היא מופיעה. ההקשר הראשון שבו השורש ב.ר.ך מופיע, זה בהקשר של ההולדה: "וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים לֵאמֹר פְּרוּ וּרְבוּ". בעברית, זה הפעיל: הוא הפך אותם לברוכים, כלומר הפך אותם לפוריים; וכיון שהם היו פוריים ומסוגלים להוליד, יש מצווה, ציווי, חיוב: פרו ורבו. הגמרא דנה, האם משמעות הפסוק היא שמטרת הברכה היא לפרות ולרבות או שזה ציווי. הגמרא מסיקה: זה ציווי. לאדם יש מצווה להוליד בן על מנת 'לפרות', ובת על מנת 'לרבות'. ננתח את משמעות המילים, משום שבצרפתית המשמעות מאוד דומה, מה שאין כן בצרפתית ישנה, שמשמעותם כמו בעברית: 'פרו', פירושו לתת פרי¹⁴; 'רבו', להרבות את הפרי. יש סדר: קודם כל להוציא את הפרי, ולאחר מכן להרבות אותו. זו הסיבה שהעיקרון של 'פרו' הוא להוליד זכר, והעיקרון של 'רבו' הוא להוליד נקבה. משום שהעיקרון של האם הוא להרבות את הפרי שהיא מביאה. זה יותר מסובך, אבל זה נכון באופן סכמתי. אם היה לי זמן, הייתי מצטט לכם קטע מהתנ"ך שמראה שהסיבה העמוקה של המבול, היא שרבו לפני שפרו. הפסוק אומר: "וַיְהִי כִּי הָחֵל הָאָדָם לָרֵב עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וַיִּבְנֹת יִלְדוּ לָהֶם" (בראשית ו, א). זה פסוק לא מובן: אם הם רבים, יש גם בנים וגם בנות. אך יש לדייק: כתוב "לרוב", לא כתוב "כי החל האדם רוב". כלומר: לא כפי שתרגמתי קודם ורגילים לתרגם "כאשר האדם התחיל להתרבות" אלא "כאשר האדם התחיל לרבות קודם שהחל לפרות"; כאשר דגם של אנושות מתרבה לפני שהוא מגיע לבשלותו האמיתית, מופיע ריבוי של טיוטות, המון אנושי, ואז זה אסון עבור אותה ציוויליזציה. זה המושג של "המוניות" שמר נהר הירבה לנתח ביחס לבבל, שהוא הסימן לכך שציוויליזציה נצבת מול משבר. במושג של המוניות, כשמדברים על ההמונים, צד הכבוד של כל פרט ופרט נעלם. למעשה, הציוויליזציה אבודה כאשר מתחילים לדבר על האנשים, ההמונים, ההמון, כל זה החדרת האימפרסונאלי לתוך הערך של האדם; וזה הרצח של האדם. זה מה שהפסוק אומר, הציווי הוא "פרו ורבו", נתנו את הפרי, וכאשר יש פרי, תרבו אותו. אבל אם מרבים טיוטות, זה אסון. זו פרווילגיה גדולה לעם ישראל להיות עם קטן מבחינה מספרית. העמים הגדולים, אלו האימפריות הגדולות שמשמידות את עצמן, משום שהם הרבו טיוטות של זהויות. אני סוגר את הסוגריים, זה נושא רחב מאוד.

לכן אתם מבינים ש-'לברך' פירושו להפוך לפורה. דבר מבורך, בן אדם מבורך, זה בן אדם או דבר שהוא יותר ממה שהוא; והסימן לכך הוא ההולדה, המסוגלות ליצור. ה-'יש הבורא' הוא ה-'יש המבורך'. לכן הברכה היא דחיסות גבוהה של היש, ואילו הקללה זה ההיפך: יש ריק מעצמו. 'קללה' מלשון קל, רוחות רפאים; מקולקל.

---

¹⁴Fructifier

רְאֵה - לְפָנֶיכֶם

אבל אני רוצה להגיע למשהו אחר: "רְאֵה" כתוב בלשון יחיד, "אָנֹכִי נָתַן לְפָנֶיכֶם הַיּוֹם" לשון רבים. הפסוק פונה אל היחיד, 'ראה' בלשון יחיד; ולאחר מכן פונה אל הכלל, "לפניכם", בלשון רבים. אני רוצה לנתח את העקרון הזה.

האם שמתם לב שהתורה מנסחת את ציוויה בלשון עתיד? אבל שומעים את העתיד של הציווי כאילו זה ציווי, ואין יוצאי דופן. אפילו במקום שנראה יוצא דופן, יש פועל שהוא אחת הנטיות של העתיד. למשל: "שמור את יום השבת", משמעותו: יש לשמור. יש לשאול: מדוע הציווי לא מנוסח בלשון ציווי אלא בלשון עתיד שאנו מבינים כמו ציווי. למשל: "לא תרצח". כלומר אל תרצח בעתיד, ואנחנו מבינים אותו במובן של אין לרצוח. אעביר לכם – בלי הקדמות – את הלימוד של הרב קוק: החוק פונה אל כלל ישראל בתור הבטחה, הבטחה שמובנת על ידי הפרטים של אותו הכלל בתור ציווי להיות זה שראוי להבטחה הזו. זה פשוט מאוד, אבל עמוק מאוד. כלומר הכל מתרחש כאילו התורה פונה אל ישראל ואומרת: אם אתה עם ישראל, אני מבטיחה לך שאתה לא תרצח. ולכן הפרט מתוך הכלל של עם ישראל, שומע הבטחה זו בתור חיוב להתאים את היש שלו למדרגת הכלל; אליו התורה הבטיחה מה שהיא הבטיחה. זו מערכת החוקים היחידה שפועלת כך.

אביא לכם דוגמה נוספת: התפילה. שם יש כמעט אותה דיאלקטיקה: אנחנו נקבל רק מה שאנחנו זכאים לו. לפי זה מדוע צריך לבקש? משום שעל ידי עצם הבקשה אנחנו זוכים בזה. כלומר, לפני שביקשתי, לא היו לי מספיק זכויות כדי לקבל, ועצם הבקשה מוסיפה לי את הזכות החסרה על מנת לקבל. הניסוח של כל תפילה: שרצונך ייעשה. הבעיה האמיתית היא: מדוע הוא לא נעשה? הרצון של הנותן, הוא לתת, איך אני לא מקבל? משום שאני לא זכאי לקבל. על מנת לקבל, צריך שאני אשנה את עצמי, אהפוך את עצמי לאדם שזכאי לקבל מה שהנותן רוצה לתת. זו אותה שאלה: כיון שממילא אקבל מה שאני זכאי לו, מדוע צריך לבקש?

אביא לכם שני חידושים של החסידים בנושא: מספרים על הבעל שם טוב שלפני שהיה מתפלל כל תפילה שהיא, הוא היה מתפלל תפילה מקדימה כדי לבקש להישאר בחיים לתפילה. תפסתם את המשמעות? בכל תפילה ותפילה, הנשמה מבקשת לחזור למקורה. לעומקו של דבר, מה המטרה של כל תפילה? שהגלות של עצם היותי נברא, תסתיים; "שרצונך ייעשה". אבל הרצון שלו, הוא שאהיה קרוב אליו, לא רחוק. בעצם היותי נברא יש גלות; כאשר הקב"ה בורא אותי, הוא בורא אותי רחוק ממנו, ואני צריך לזכות בחזרה, וזה מכונה תשובה. ולכן עבור הנשמה, כל תפילה היא לשם קיום רצונה לחזור למקום שבו היא הייתה. יש הרבה מדרשים בספר הזהר על זה: שאלו את הנשמה איזה אינטרס יש לה לרדת לעולם הזה; עולם שתיארתי לפני כן, עולם של בוץ, של דם של כל מה שקורה בעולם. התשובה של ספר הזהר בפרשת וירא מאוד עמוקה, והיא נשנית ביחס לאברהם: הנשמה למעלה כבת מלך בבית אביה, יש לה הכל בארמון של אביה. היא מסכימה לרדת למטה על מנת לחזור בתור אישה בבית בעלה. משום שיש הבדל גדול: לפני החיים עלי אדמה, היא קיבלה הכל מבלי שהיא תהיה זכאית. לאחר החיים עלי אדמות, היא אצלה בבית, אבל בזכות. אם כן, מדוע היא מקבלת את הסיכון של העולם למטה? כדי לעלות עם כבוד שלא הייתה לה לפני כן. אכן, אפשר לשאול: הרי היה לה כל כך טוב למעלה! יתר על כן, אם אנחנו מבינים מה היא דרישת החיים הפנימיים של הנשמה, נשים לב שיש לנשמה רצון אחד בלבד: לעלות בחזרה. צריך לקשור אותה על ידי מה שהפסיכולוגים מכנים 'היצר', הדחף, כדי שהיא תסכים להישאר למטה. זה היצר הרע

שקושר אותה למטה. יש לו תפקיד מאוד חשוב! אם אין לי יצר הרע, אני עולה חזרה כמו כדור פורח. היצר הרע הוא זה שקושר אותי למטה. זו הסיבה שמי שאין לו יצר הרע, נחשב כמת. אני לא יודע אם אתם מכירים את הגמרא הזו. מי שאין לו יצר, נחשב כמת. זה נושא רחב מאוד. לכן לפני שהבעל שם טוב היה מתפלל, הוא היה מבקש להישאר בחיים לאחר התפילה, כי אם תפלתו תהיה כנה, הוא יעלה יחד עם התפילה. לכן הוא היה מבקש להישאר למטה אחרי התפילה.

סיפור שני, שלדעתי שופך אור על הנושא: מסופר על צדיק ותלמידיו שהיו על אונייה בראש השנה. פתאום פרצה סערה, והאונייה עמדה לטבוע. מה עשה הרבי, תקע בשופר, והסערה נרגעה. תלמידיו שאלו אותו: זו מאגיה?! יש סערה, תוקעים בשופר והיא נרגעת? ענה: ממש לא! הייתה סערה, ועמדנו למות. אמרתי לעצמי: היום ראש השנה, אז נקיים עוד מצוה. בזכות זה שקיימנו מצווה, נרגעה הסערה. זה לא השופר שהרגיע את הסערה, אלא המצווה.

כדי לחזור לנושא: צריך להבין שיש קשר בין הפרט השייך לכלל לבין הכלל עצמו. והנה הפרדוקס: כל פעם שהתורה משתמשת בלשון יחיד, היא מתכוונת לכלל, וכל פעם שהיא משתמשת בלשון רבים, היא מדברת על כלל הפרטים. ראה – עם ישראל, אנכי נותן לפניכם – אני נותן לפני כל ואחד מכם.

שתי הקריאות נכונות: הראשונה, ראה – פונה לפרט, והמשך נוגע לכלל. אבל לפי הפשט, 'ראה' פונה אל הכלל, ונוגע לכל פרט ופרט. מה שיש להבין הוא, שהכלל והפרט שייכים לזה בצורה שונה: הכלל שייך לממד ההבטחה, ללא כל תנאי. התורה מסבירה זאת בחלק ההיסטורי שלה, מדוע הקב"ה בחר בישראל, זה לא אקראי. התורה מספרת את תולדות האדם על מנת להסביר מדוע זה עובר דווקא דרך עם ישראל ולא דרך שושלות אחרות. אבל הסיפור הזה מנותח כבר מאדם הראשון. יש תיאור של הייעוד של השושלות השונות; מגיעים לאברהם, מאברהם לא כל אברהם – ישמעאל בצד אחד, עשיו בצד שני – יצחק, ויעקב נהיה ישראל. את הסיפור הזה, יש ללמוד על מנת להבין מדוע הקב"ה בחר בישראל. אבל ברגע שמדובר בעם ישראל כוהות של כלל, אין תנאים. העניין של הציווי, של קיום הציווי, נוגע לפרט. כלומר, באלו תנאים, בתור פרט, אני שייך לכלל ישראל. עבור ישראל בתור כלל אין שום תנאי באשר לקיום ההבטחות. אבל לפרט, יש בעיה: באלו תנאים אתה שייך לכלל הזה? ויש הזמנה, דרך חובה, להתאים את המדרגה האישית הרוחנית למדרגת הכלל.

אציג לכם השלכה אחת של הדבר הזה: העולם הדתי חלוק לגבי השאלה הבאה: הרבה מאוד דתיים טובים משוכנעים שאנחנו נזכה לארץ ישראל רק אם נהיה זכאים לה. זו טעות גמורה. אין תנאים בנוגע לשייכות של ארץ ישראל לעם ישראל; זו הבטחה. הקב"ה יודע מדוע הוא מאשרר הבטחה זו לצאצאים היחידים של אברהם שהם באמת עבריים, כלומר יעקב שנהיה ישראל. לא כל מה שיוצא מאברהם העברי, אינו ישראל. צריך היה שהקב"ה יתגלה אל אברהם, ויודיע לו שהנחלה הזו נתונה לזרעו. לכן עבור יעקב, שזכה בשם ישראל, ההבטחה על הארץ אינה תלויה בדבר. אבל לפני הפרט עומדת השאלה: באיזו מידה אני זוכה להיות חלק מקיום ההבטחה הזו?

זה מה שרציתי להדגיש: זו טעות חמורה מאוד לחשוב שצריך לזכות בארץ ישראל כדי לקבל את ארץ ישראל. זה ההיפך הגמור של כל מה שהתורה מלמדת. אספר לכם סיפור כדי לתאר איך חוויתי את זה: הייתי תלמיד של רב גדול, בעל תלמוד, הרב רוטנברג מפריז. הוא היה מגדולי בעלי התלמוד בזמנו באירופה. אני מכיר רק רב אחד נוסף, שהוא ספרדי יבדל לחיים ארוכים, זה 'חכם דהן' מפריז. שמעתם על חכם דהן? יש לו מוח עצום, בעל תלמוד שאין כמוהו... יש כמוהו, הרב רוטנברג... הרב רוטנברג גם היה יותר מבעל תלמוד, אלא הוא היה גם חסיד גדול. אני יכול לומר שאני מחשיב את עצמי כחברו, אני לא יודע אם הוא החשיב אותי

כחבר, אבל אני הרגשתי אצלו כמו בבית. יום אחד אמרתי לו: זהו, אני עולה לארץ ישראל. הוא הסתכל עלי בחרדה: איך? מניין לך אומץ לעלות לארץ ישראל? אני שואל אותו: מה זאת אומרת "מניין האומץ לעלות", מניין האומץ להישאר בחוץ לארץ במשך 20 שנה?!

זה סיפור אחר, הייתי צריך לעלות לארץ ישראל 20 שנה קודם, אבל הייתי 'בעבודות שירות' במשך 20 שנה בפריז... אבל זה סיפור אחר...

הוא אומר לי: בחוץ לארץ, אנחנו מתמודדים עם הפיתויים של השרים בלבד, אבל בארץ ישראל, השטן עצמו נגדנו! אני לא יודע אם אתם מבינים את ההיגיון שלו: בארץ ישראל זה הטוב המוחלט, ולכן הפיתוי של הרע הוא הפיתוי לרע המוחלט. ויש לך אומץ ללכת לשם?! אני הסתכלתי עליו בחרדה. אני לא יודע אם אתם תופסים, אי אפשר להתווכח ברמה הזו. יש הרבה מאוד יהודים דתיים שמשוכנעים שצריך לזכות בארץ ישראל; אבל זה הקב"ה שנותן לנו אותה. תקראו שוב את כל הוויכוח בין הקב"ה לאברהם, כאשר הקב"ה מאשר לאברהם שזרעו ינחל את הארץ הזו, אברהם מתווכח. הקב"ה אומר לאברהם: זה אתה! ואברהם אומר: אתה בטוח? הוא מדבר עם הקב"ה, והוא אומר לו אתה בטוח... זה בדיוק הקריאה לסדר של ההיסטוריה שלנו, אחרי 2000 שנה: חוזרים הביתה! והיהודים אומרים: אתה בטוח?... האופן השני, זה ברח לי...

קהל: בתורה תמיד כתוב "נתתי", כבר נתתי, לא שאני עתיד לתת.

מניטו: נכון, "אשר נתתי", התרגומים הנוצרים מדברים על "הארץ המובטחת".

יש גם פלפולים של התודעה היהודית לפיהם: רק אל תגיד שההבטחה הולכת ומתקיימת, כי אם היא מתקיימת, היא מפסיקה להיות הבטחה... איפה הזכות להאמין בהבטחה אם היא מתקיימת?! ... יש פילוסוף ישראלי גדול שמדבר כך, ליבוביץ'. הוא טוען: כל משיח שיבוא הוא משיח שקר, כי אם הוא בא, כבר לא צריך לצפות לו, ולכן הוא כופר! אני לא יודע אם אתם תופסים... זה הולך בכיוון הזה: המידה הטובה היא להמתין, לצפות; וקיום ההבטחה זה ההפך מההבטחה.

יש ספר שאני ממליץ לכם לקרוא, הספר של אברהם ליבני, 'שיבת ציון נס לעמים'. הוא הוכיח את כל זה בצורה טובה מאוד, משום שהוא התעסק בעבר עם כל התזות הנוצריות האלו, 'התיאולוגיה של ההבטחה'; אתם יודעים שהוא במקור פרוטסטנטי, לכן הוא הכיר היטב את התיאולוגיה הזו. אגב, הספר הזה נכתב מחדש מספר פעמים, משום שהניסוחים הראשונים היו חריפים מדי כלפי הנצרות, המוציאים לאור לא הסכימו להוציא דברים יותר מדי חריפים. ולבסוף, אפילו לאחר העידון, העולם הנוצרי הטיל טאבו על הספר שלו. אני אפילו חושב שהרבה מאוד עותקים נרכשו על ידי הכנסייה עצמה כדי שיהיו כמה שפחות קוראים... משהו כזה.

בכל מקרה התרגום לעברית יצא שוב לאור, נארגן ערב השקה בקרוב. זה מה שרציתי לומר על זה.

איש הישר בעיניו יעשה

רציתי שגם נלמד חידוש של המדרש על ביטוי שחוזר לעיתים קרובות בפרשה: "איש הישר בעיניו יעשה", והביטוי הנגדי: "הישר בעיני ה'". בפסוק כת של פרק יב כתוב:

**שָׁמַר וְשָׁמְעָה אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְנֶךָ לְמַעַן יִיטֵב לְךָ וּלְכָנִיךָ אַתְּרִידָ עַד
עוֹלָם כִּי תַעֲשֶׂה הַטּוֹב וְהַיָּשָׁר בְּעֵינַי יְ-הוָה אֱ-לֹהֶיךָ.**

המדרש מסביר מה זה ה-'טוב' ומה זה ה-'ישר' בעיני ה'. תקראו בעצמכם את המדרש, בתור שיעורי בית. רק הסבר קצר על הפסוק הראשון: אין לטעות. כאשר הפסוק אומר שכל אחד היה עושה מה שישר בעיניו, זה לא שרירותי כמו המובן שביטוי זה קיבל בצרפתית. בעברית המודרנית, משמעות הביטוי הוא קפריזה, כל אחד קובע מה טוב לפי רצונו. צריך להבין אותו כפשוטו: מה שישר בעיני כל אחד ואחד, אבל ישר. "איש הישר בעיניו". יש מה שישר בעיני האדם ומה שישר בעיני ה'. מה שישר בעיני האדם זה ישר, אבל במדרגה מסוימת בלבד. אתם תראו את ההסבר במדרש.